

TÜRKİYE'DE SİYASİ PARTİLERİN KAPATILMASI VE AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ'NİN YAKLAŞIMI^(*)

Emirhan HAZNEDAR^(**)

Öz

Siyasi partiler, vatandaşların taleplerini en güçlü şekilde iletebilecekleri ve belirli standartları sağlaması durumunda da yasama organında yer alan güçlü yapılardır. Bu yapıların bazı hakların toplu kullanımında önem arz etmektedir. Bu kadar önemli olmalarının yanında denetimleri ve kapatılmaları da mümkün olan yapılardır. Türkiye siyaset tarihinde fazlasıyla siyasi parti varlık bulmuş bunlardan bazıları ise siyasi parti kapatma davalarına konu olmuşlardır. Siyasi parti kapatma davalarında, partilerin bölücülük yaptığı iddiası sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bunun dışında laiklik karşıtlığı iddiasıyla siyasi parti kapatma davası da görülmüştür. Davaların birçoğu benzer hususlara dayanıyor olsa da bölücülük iddiası ile laiklik karşıtlığı iddiası ile görülen davalar olarak ayırmak mümkün olacaktır. Türkiye'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin tarafı olmasıyla, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin yetkisini tanıyarak Sözleşme'de yer alan hakların ihlallerinden doğacak uyuşmazlıkların Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne taşınması yolunu açmıştır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde yer alan hakları incelediğimizde, burada tanınmış belirli hakların siyasal parti faaliyetleri ile veya kişilerin siyasal partiler aracılığı ile kullanabileceği haklar olduğunu tespit etmek mümkün olacaktır. Dolayısıyla partilerin kapatılması bu hakların kullanımının önüne geçmiş olacaktır. Nitekim siyasi parti kapatma davalarında gündeme gelen ifade özgürlüğü, düşünce din ve vicdan özgürlüğü, toplanma hakkı, örgütlenme hakkı gibi hakların ihlal edildiği gerekçesiyle başvurucular ihlal iddialarını Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne taşımıştır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Türkiye'nin ihlal gerçekleştirdiği iddiası ile kendisine taşınan siyasal parti kapatma davalarında Türkiye'nin aleyhine de lehine de vermiş olduğu kararlar mevcuttur. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararınca Türkiye aleyhine sonuçlanan davalarda partilerin bölücülük iddiası ile kapatılmış olduğunu, Türkiye aleyhine sonuçlanmamış davalarda ise laiklik karşıtlığı ile kapatılmış siyasal partiler söz konusudur. Bu makale ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin değerlendirdiği davalar, siyasal partiler ve bunlara ilişkin haklar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Siyasi Parti, İfade Özgürlüğü, Siyasi Parti Kapatma Davası, Düşünce, Din ve Vicdan Özgürlüğü, Toplanma ve Dernek Kurma Hakkı, Laiklik, Bölücülük.

POLITICAL PARTY DISSOLUTIONS IN TURKEY AND THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS' APPROACH

Abstract

Political parties are powerful entities which may be in the legislature if met the required standards, and citizens may convey their demands in the strongest way possible. These entities are very important in collective use of some rights. In addition to their importance, auditing and closing these entities are possible. Many political parties have existed throughout Turkish political history some of which have faced closure case. In closure cases, the claim that political parties becoming separatist is frequently encountered. Besides separatism claims, there some cases which had the

^(*) Makalenin Dergiye Geliş Tarihi: 11.12.2022 - Makalenin Kabul Edildiği Tarih: 13.04.2023, DOI No: 10.54704/akdhfd.1216120.

^(**) Avukat, İstanbul Barosu / İstanbul, Türkiye.
E-posta: emirhan.haznedar@ozu.edu.tr,
Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0002-2417-2582>.

"This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)"

grounds on anti-laicism. Although most of the cases are based on similar issues, it would be possible to distinguish them by two main closure case grounds which are separatism claims and anti-laicism. Turkey has recognised European Court of Human Rights by becoming a part of European Convention on Human Rights and recognised the right to appeal to the Court. When the rights in the European Convention on Human Rights are examined, it would be possible to determine that certain rights recognised here are those that can be exercised by political party activities or by individuals through political parties. Therefore, the closure of parties will prevent the exercise of these rights. Freedom of speech, freedom of thought and faith, right to assembly, right of organisation were topics of closure cases which the applicants have taken to European Court of Human Rights. The European Court of Human Rights has given decisions both against and in favour of Turkey in the cases of closure of political parties that were brought to them with the allegation that Turkey committed a violation. In the cases that were concluded against Turkey by the decision of the European Court of Human Rights, the parties were closed due to separatism claims and in the cases that were not concluded against Turkey, there were political parties that were closed due to anti-laicism. In this article, the cases evaluated by the European Court of Human Rights, political parties and their rights are examined.

Keywords

Political Party, Freedom of Expression, Closure of a Political Party, Freedom of Thought, Religion and Conscience, Right to Assemble and Association, Laicism, Separatism.

Extended Abstract

There are many ways of exercising rights. Some may be exercised personally; some may be by a trustee. Not only this, but some rights have certain differences like being exercised by collective groups. Such groups or entities can be legally formed and would maintain a special legal status. One of the most important and probably the most powerful entity formed in order to exercise certain rights are political parties. Political parties have different status due to their powers and objectives. Political parties' objectives and powers are quiet correlative. They aim to get into legislature in order to be voice of voting citizens. Thus, not only this process but also the willpower of voters and party's powers given by law makes political parties powerful and important. Whence examined the practices of political parties', it is easy to relate them with certain rights. First of all, establishing a party and that process itself is directly relatable to right to assemble and association. Voting for a political party or becoming a candidate of that party is related with the right vote and the right to hold office. Actions and speeches done and given by political parties can be seen as an collective act of exercising the right of expression and freedom of thought, religion and conscience. As a domestic guarantee, these rights are all covered in the constitution. However, with exceptions and as predetermined there are some reasons to limit those rights. Limitation process also requires some textbook practice which cannot be unavoidable. Some of the rights mentioned previously are also covered in European Convention on Human Rights. As Turkey became a signatory, Turkey recognised the authority of European Court of Human Rights, obligations that are bound with the convention. Thus, some of the previously mention rights would also be protected with the European Convention on Human Rights. If the right is cover both in domestic law and in European Convention on Human Rights, the applicant may appeal to European Court of Human Rights after they exhaust domestic remedies or there are exceptional cases. Turkey, a country with a rich history of political party closure cases, has faced many applicants who took their cases to the European Court of Human Rights, most of which resulted against Turkey's favour. Political parties in Turkey have been closed for many different reasons yet two of them come on top and those are separatism claims and anti-laicism. Turkey had many struggles with both these issues which also came up in legal platform. Turkey's stern approach to both these issues have resulted in applicants taking their claims to European Court of Human Rights, most of which resulted against Turkey's favour. Whence analysed the rulings of European Court of Human Rights that are about violation claims because of political party closure cases which resulted against Turkey, it would seem that those cases are about political party closures which were due to separatism. One case that is of importance shines out. A case that does not include separatism claims but anti-laicism. A political party was closed due to these claims, the case was taken to European Court of Human Rights and unlike most of the other cases that were about political party closure cases, the Court did not rule against Turkey. So with this article respectively, issue such as political parties, European Court of Human Rights' approach to the topic, rights related with political party closure cases will be analysed. After wards some important precedents will be viewed. After analysing important cases about political party closure in Turkey, European Court of Human Rights' rulings regarding these cases will be put in. Lastly personal views on this issue will be shared in the conclusion after a general sum up.

GİRİŞ

Siyasi partiler çoğulcu demokrasinin uygulanabilir hale gelmesi için önem arz eden unsurlardır. Çoğulcu demokraside siyasi partilerin ehemmiyetli olması, belirli sınırlara tabi tutulamayacağı anlamına da gelmez. Demokratik ilkelerin korunması için partilerin belirli bir nizamda tutulması, aksi takdirde kapatılmasına kadar varan süreçlerin yaşanması da mümkündür. Türkiye, siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin tarihçesi ile zengin bir ülkedir. Siyasi partilerin kapatılma davalarına ilişkin iddiaları incelediğimizde çoğunlukla bölücülük iddiası ile açılmış siyasi parti kapatma davaları açılmıştır. Bölücülük iddiası ile açılmış siyasi parti kapatma davalarının dışında karşımıza çıkan önemli bir diğer karar ise laiklik karşıtlığına ilişkin olarak ele alınmıştır. Siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin davalardan doğan hak ihlalleri iddialarını değerlendirirken Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde yer alan belirli ile bağdaştırılması gerekmektedir. Siyasi partilerin söylemleri, demokrasi ve hukukla ilgili değerlendirmeleri yapılırken şüphesiz Sözleşme’nin ifade özgürlüğünün düzenlendiği maddesi, laiklik karşıtlığı ise Sözleşme’nin din ve vicdan özgürlüğünü düzenleyen maddesi, partinin kapatılması ise toplantı ve dernek kurma özgürlüğünün düzenlendiği maddesi bakımından değerlendirilir. Türkiye’deki siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin davaların Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne götürülmesi ile tespit edilen ihlaller çoğunlukla bölücülük iddiası ile kapatılan partilere ilişkinken, laiklik karşıtı olduğu iddiasıyla kapatılan partiye ilişkin parti kapatma davasında Mahkeme ihlal tespit etmemiştir. Mahkemenin kararları incelendiğinde, ihlallerin tespiti için edildiği davalarda Türkiye’nin belirli davalarda iddialarını başarı ile ortaya koyamadığı, partilerle bölücülük iddialarını hukuken bağdaştırıp Mahkeme’ye sunamamış ve tehlikenin öneminden bahsedememişken; laiklik karşıtlığına ilişkin davada Mahkeme’nin bu tehlikeyi daha rahat tespit ettiğini söylemek mümkündür. AIHM’in verdiği kararların tartışmalı bulunması mümkündür fakat Mahkeme’nin verdiği kararların Türkiye açısından bağlayıcılığı ve iç hukuka etkisi hem Anayasa’nın 90. maddesinde hem Türkiye’nin de tarafı olduğu Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 46. maddesinde belirtilmiştir.

I. SİYASİ PARTİ KAPATMA DAVALARI

A. GENEL OLARAK

Siyasi parti kapatma davalarının başlıca süjesi siyasi partilerdir. Bu oluşumların kapatılmasına ilişkin hukuki sürecin nasıl ilerleyeceğinin belirlenmesi için öncelikle süjenin hukuki niteliği değerlendirilmelidir. Siyasal partilerin hukuki nitelikleri kanunlarda öngörülebilir veyahut içtihatlarla tespit etmek mümkün olur. Siyasal partiler kanunlarda ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde düzenlenmiş olan bazı hakların kullanımı açısından araç olarak kullanılır. Kapatma davalarının sonucunda sadece siyasal parti oluşumlarının ortadan kalkması

gündeme gelmez, siyasi partiler aracılığı ile kullanılan hakların da kullanılma olanağı imkansızlaşır. Bu engelleme bir mahkeme kararı ile gerçekleştirilebileceği gibi kanunlarda hakkın kullanılmasını zorlaştırıcı veya engelleyici normlar düzenleyerek de gerçekleştirilebilir.

B. SİYASİ PARTİLER

Siyasi partiler, bazı temel hak ve özgürlüklerin kolektif kullanımı ve daha güçlü ifade edilmesini sağlamaktadırlar. Anayasa'nın 67 ve 68. maddelerinde siyasi partilerin, kişilerin siyasal haklarını kullanımı bakımından önemine vurgulanmıştır.¹ Siyasi partilerin demokratik toplumlarda birçok önem arz eden nitelik ve görevleri bulunmaktadır. Halkın talep ve çıkarlarına yönelik gruplaşmanın sağlanmasını, taşradan merkeze doğru halkın yönetimde söz sahibi olmasını sağlamak ve siyasi partilerin alt örgütleri ile toplumsallaşmada önemli rol oynamaktadırlar.²

Anayasa Mahkemesi kararlarında ise siyasal partinin hukuki niteliğinin ne olduğuna yönelik farklı görüşler mevcuttur.³ Siyasal partilerin kamu yararına çalışan kuruluşlar olduğu, kamu kurumu olarak kabul edilemeyeceği, Anayasa'nın öngörmüş olduğu kurum olduğuna yönelik görüşler içtihatlarında değişiklik göstermiştir.⁴ Dernek niteliğinde oldukları siyasal partiler için söylenebilir olsa da anayasada da belirtilen amaçları olan iktidar olma ile derneklerden ayrıcalıklı konumda olacaktırlar.⁵

C. SİYASİ PARTİLERİN KAPATILMASINA İLİŞKİN HÜKÜMLER

Kanunilik ilkesi gereği olarak siyasi partilerin kapatılma süreçleri, kapatılma nedenlerinin hukuki normlar arasında düzenlenmiş olması gerekmektedir. Siyasi partilerin, tüzük ve programlarının Anayasa'nın 68. maddesinde belirtilen yasaklara aykırı olması, program veya tüzük dışında partinin eylemlerinin bu yasakları ihlal edici nitelikte olması, Türk olmayan gerçek veya tüzel kişilerden, yabancı devletlerden maddi yardım alması kapatılma nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶ Anayasa'nın 68. maddesi parti kurma, partilere girme ve partilerden ayrılma hakkını düzenlemiş olsa da bu düzenlemede siyasal partilerin uyması gereken kural, ilke ve yasaklar belirtilmiştir. Bu maddeyi müteakiben düzenlenen 'siyasi partilerin uya-cakları esaslar' maddesinde de buna benzer hususlar düzenlenmiştir. Anayasa'nın 69. maddesinde sayılmış olan ilke ve yasaklara aykırılık teşkil eden parti tüzük ve

¹ Recai Akyel, "Türkiye'de Siyasi Partilerin Hukuksal Konumları ve Denetimleri". *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, C. 6, S. 12, (2018): 128-129.

² Emin Koç, "Siyasi Partilere Devlet Yardımı". *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 1, (2009): 47.

³ Akyel, *Türkiye'de Siyasi Partilerin Hukuksal Konumları ve Denetimleri*, 128.

⁴ Akyel, *Türkiye'de Siyasi Partilerin Hukuksal Konumları ve Denetimleri*, 128.

⁵ Koç, *Siyasi Partilere Devlet Yardımı*, 51.

⁶ A. Emrah Akyazan, "1982 Anayasası'na Göre Siyasi Partilerin Kapatılması", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, C. 19, S. 65, (2006): 260.

programlar siyasi partilerin kapatılması nedeni olarak karşımıza çıkacaktır, bu aykırılığın somutlaşmış olması gerekmektedir.⁷ Bu hususa ilişkin düzenlemeler sadece Anayasa’da yer almamaktadır. Anayasa’nın dışında, Siyasi Partiler Kanunu’nda da siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin hükümler düzenlenmiştir.⁸

İç hukukta siyasi partilerin kapatılması iki ana başlık altında, tüzük ve programların aykırılıkları ya da eylemsel aykırılıklar olarak ele almak mümkün olacaktır.⁹ Bu yasak ve ilkeler hem Anayasa’da hem Siyasi Partiler Kanunu’nda düzenlenmiştir. Siyasi partilerin kapatılması davasında görevli mahkeme, zamanla değişmiştir. İşlev ve önemlerinden ötürü, siyasal partilerin kapatılması davası asliye hukuk mahkemelerinde değil yüksek mahkeme olan Anayasa Mahkemesi’nde görülür.¹⁰ 1961 Anayasası’ndan evvel adli mahkemelerin siyasi partileri kapatma yetkisi bulunmaktaydı.¹¹

Siyasi partilerin kapatılmasına yönelik kararın hukuka aykırılık teşkil etmesi için belirli unsurları içinde barındırıyor olması gerekir. Bu hukuki sürecin kanunda öngörülmesi ve demokratik toplumda gerekli olması ve ölçülülük ilkesine riayet edilmelidir. Belirtilen diğer ölçütler ise parti üyelerinin partinin desteği olmadan gerçekleştirdiklerinde partinin sorumlu tutulmaması, siyasi parti kapatmanın son çare olarak değerlendirilmesi ve de buna yönelik kararın yargı organı tarafından adil yargılanma ilkesine uygun olarak verilmiş olmasıdır.¹² Kapatılma kararının verilebilmesi için aranan salt çoğunluk oy oranı beşte üçe yükseltilmiştir.¹³ Anayasa Mahkemesi’nin vereceği hüküm sadece siyasi partinin kapatılıp kapatılmamasına yönelik olması gerekmemektedir. Anayasa Mahkemesi başka müeyyidelerin uygulanmasına yönelik karar verebilir. Siyasi partilerin kapatılması davasında, Anayasa Mahkemesi fiillerin ağırlıklarına göre siyasi partinin kapatılması yerine devlet yardımından kısmen ya da tamamen mahrum bırakılması yönünde karar verebilir.¹⁴

D. AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ’NİN YAKLAŞIMI

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne başvurulmadan evvel ihlal iddialarının iç hukukta tüketilmesi gerekir. Sözleşme’ye taraf devletlerin iç hukuk normları Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin

⁷ Cankat Taşkın, “Siyasi Partilerin Kapatılması”. *Bursa Barosu Dergisi*, C. 32, S. 84 (2008): 9.

⁸ İbrahim Kaplan, “Siyasi Partilerle İlgili Davalarda Görevli ve Yetkili Mahkemeler”. *Terazi Hukuk Dergisi*, C. 3, S. 23 (2008): 17.

⁹ Taşkın, *Siyasi Partilerin Kapatılması*, 9.

¹⁰ Ali Topaloğlu, “Siyasi Parti Kapatma Davasında Yargılama Usulü”. *Terazi Hukuk Dergisi*, C. 8, S. 80 (2013): 28.

¹¹ Topaloğlu, *Siyasi Parti Kapatma Davasında Yargılama Usulü*, 28.

¹² Faruk Bilir ve Murat Aksan, “Siyasi Partilerin Kapatılması”. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 2 (2008): 31.

¹³ Akyazan, *1982 Anayasası’na Göre Siyasi Partilerin Kapatılması*, 265.

¹⁴ Akyazan, *1982 Anayasası’na Göre Siyasi Partilerin Kapatılması*, 263.

yaklaşımı ile tam uyum içerisinde olmayabilir. Türk hukukunda siyasi partilerin kapatılması davalarının birçoğunda bu husus tespit etmek mümkündür. Türk hukukunda siyasi partilerin kapatılma nedenleri arasında tüzük ve programların kanunlarda belirtilmiş olan ilke ve yasaklara aykırılığı söz konusudur. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, siyasi partilerin tüzük ve programlarındaki aykırılıklardan nedeniyle kapatılmasının demokratik bir toplumda gerekli bir tedbir olmadığı yönünde karar vermiştir.¹⁵ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin bu yorumundan ötürü, Türk hukukunda tüzük ve programlardaki aykırılıklardan ötürü kapatılmış olan siyasi partilerin, ihlal iddiasını Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne taşıması durumunda Mahkeme'nin ihlal kararı vermesi yüksek ihtimalli olacaktır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi bu hususa ilişkin kriterler belirlemek için adımlar atmıştır. Avrupa Konseyi tarafından görevlendirilmiş komisyonun belirlediği ölçütlere göre şiddeti savunan, anayasal düzende bunu kullanan, temel hak ve özgürlükleri tehlikeye atan siyasal partilerin kapatılması gündeme gelecektir.¹⁶ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi demokratik toplum kavramını esas alarak buna tehlike arz eden durumlara yönelik yaptırımları onayladığını söylemek mümkündür. Siyasi partilerin şiddeti savunan veya buna yol açan eylem veya söylemleri olmadıkça demokratik ilkelere tezatlık teşkil etmediğini, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi siyasi kapatma davaları için belirtmiştir.¹⁷

II. PARTİ KAPATMA DAVALARINA KONU OLAN TEMEL HAKLAR

A. GENEL OLARAK

Parti kapatma davaları Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde yer alan bazı haklarla bağdaştırılması mümkündür. Siyasi partiye kurmak ve katılmak toplanma ve dernek kurma özgürlüğü ile bağdaştırılabilir. Bu siyasal partinin kurulması sürecini de içerisinde barındırır. Siyasal partiler toplanma ve dernek kurma özgürlüğü dışında, ifade özgürlüğü ve düşünce, din ve vicdan özgürlüğünün kolektif kullanımı için aracı olarak uygulamada yer bulur.

B. İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ

Hukuki, idari tedbirler ve bunların uygulanması, devletin pozitif yükümlülüğü olarak isimlendirilirken, insan haklarını ihlal edici nitelikteki eylemleri gerçekleştirmekten kaçınmak ise negatif yükümlülük olarak isimlendirilir ve devletlerin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamında yükümlülüklerini oluşturur.¹⁸ Kişilerin ifade özgürlüğünü kullanmalarını hukuka aykırı bir engelin bulunmamasını

¹⁵ Taşkın, *Siyasi Partilerin Kapatılması*, 9.

¹⁶ Bilir ve Aksan, *Siyasi Partilerin Kapatılması*, 31.

¹⁷ Akyazan, *1982 Anayasası'na Göre Siyasal Partilerin Kapatılması*, 273.

¹⁸ Ulaş Karan, *Örgütlenme ve Toplanma Özgürlüğü*, Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi - 3, (Ankara: 2018), 73.

ve bu hakkı kullanılmasını sağlamak devletin pozitif yükümlülüğüdür. Negatif yükümlülüğü ise bu hakkı ihlal etmekten kaçınmasıdır. Bu negatif yükümlülüğüne aykırı eylemler hem hakkın kullanımı sırasında hem de kanuni düzenlemelerle karşımıza çıkabilir. Bu hak kısıtlanabilir bir haktır. Sözleşme’nin 10. maddesinde düzenlenen bu hakka yönelik getirilebilecek sınırlandırma sebepleri aynı madde içinde sınırlı sayıda belirtilmiştir.¹⁹ Bu hakkın kısıtlanabilmesi sadece sınırlı sayıda belirtilmiş olan nedenlerden en az bir tanesine dayandırılıyor olmasına bağlı değildir. Kısıtlamanın nasıl ve hangi sebeple olabileceğinin kanunda öngörülmesi, demokratik toplumda gereklilik arz etmesi ve yapılan müdahalenin ölçülü olmasıdır.²⁰

Sözleşme’de de yer alan ifade özgürlüğü, siyasi parti kapatma davalarına konu olan temel haklardan bir tanesidir ve Sözleşmeye taraf olan ülkelerin bağımsız mahkemelerinin verdiği siyasi partilerin kapatılması ile bu hakkın ihlal edildiği iddiaları da gündeme gelmiştir. Siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin davaları değerlendirirken Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, ifade özgürlüğü kriterini göz önünde bulundurur ve siyasi parti kapatılmasına ilişkin verdiği kararlarda ifade özgürlüğü hakkı da ele alınır.²¹ Mahkeme’nin vermiş olduğu belirli kararlar örnek teşkil eder. Bu içtihadlar da başvurusunun ihlal edildiğini iddia ettiği hakkın değerlendirilmesine yönelik kriterlerini belirlemiş olur. *Küçük Kırmızı Ders Kitabı* adlı esere ilişkin karar olan Handyside/ Birleşik Krallık kararı²² ile Mahkeme’nin ifade özgürlüğüne ilişkin sınırlama yaklaşımı tespit edilebilir.²³ Mahkeme, ifade özgürlüğüne yönelik ihlal iddialarının değerlendirildiği davalarda da bu hakka ilişkin kriterlerini belirttiği kararlar vermiştir. Mahkeme, demokratik rejimi yıkmaya yönelik fikirlerin ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirilmesinde, kısıtlayıcı bir yaklaşımdan özgürlükçü bir yaklaşıma yönelmiştir.²⁴

Söylem ve ifadelerin, ifade özgürlüğü kapsamında sayılıp sayılmaması gerektiğine ilişkin tartışmalı bir husus ise parti söylemlerinin terör propagandası olup olmamasıdır. Siyasal partiler kişilerin örgütlü halde ifade özgürlüğü hakkını kullandıkları bir odak noktası olarak değerlendirilebilir fakat bu odağın terör ile ilişkili hale gelmesi, terör veya şiddeti savunan, desteleyen söylemlerde bulunma-

¹⁹ Melike Batur Yamaner ve Birden Güngören, ‘Spinoza’dan Mill’e, Mill’den Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine İfade Özgürlüğü’. *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 2 (2007): 37-38.

²⁰ Özcan Özbey, ‘Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında İfade Özgürlüğü Kısıtlamaları’. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 62, S. 1 (2013): 100.

²¹ Onur Hamurcu, *Siyasi Parti Kapatma Kararlarında AİHM ve Türk Anayasa Mahkemesi’nin Yaklaşım Tarzı* (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, 92.

²² AİHM, Handyside/ Birleşik Krallık, 07.12.1976, 5493/72.

²³ Hamurcu, *Siyasi Parti Kapatma Kararlarında AİHM ve Türk Anayasa Mahkemesi’nin Yaklaşım Tarzı*, 92.

²⁴ Osman Doğru ve Atilla Nalbant, *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Açıklama ve Önemli Kararlar 1. Cilt*, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2013, 187.

sı halinde bu faaliyetler ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirilmesi mümkün olamaz. Anayasa Mahkemesi ise bu söylemlerin suç teşkil edip etmediği yönünde belirli bir kriter belirlemiştir. Terörizmin ve terör örgütünün propagandası suçu için aleniyet unsuru suçun temel şeklinde aranmadığı gibi suç tehlike değil soyut tehlike suçu niteliğindedir; bu niteliklerinden ötürü Anayasa Mahkemesi'ne göre yapılan propaganda somut tehlike oluşmasına neden olmamışsa düşüncüyü açıklama özgürlüğü olarak değerlendirilmesi gerekir.²⁵

C. DÜŞÜNCE, DİN VE VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ

Siyasi parti kapatma davalarına konu olan haklardan bir diğeri ise düşünce, din ve vicdan özgürlüğüdür. Sözleşme'nin mutlak bir özgürlük öngördüğü maddelerden bir tanesidir. Maddenin ilk fıkrasında kişinin inanmak veya inanmamak konusunda mutlak bir koruma alanı olduğunu ve kişinin iç dünyasındaki yansımaları tamamen koruduğu belirtilmiştir.²⁶ Bir müdahale veya devlet sınırlaması ile kişinin fikir veya inanç değiştirmesi beklenemez, kişinin iradesinin etkilenmesi veya inancından ötürü kişinin cezalandırılması söz konusu olamaz.²⁷ Hakkın sınırlandırılmasında takip edilmesi gereken hukuki süreç, doğru olarak işletilmiş olsa dahi bu mutlak korumanın olduğu alana yapılacak herhangi bir kısıtlama ile ihlal iddiası gündeme gelir. Hakkın mutlak koruma sunduğu gibi mutlak koruma sunmadığı kısmı da vardır, inancın dışa dökümü ve eylem haline gelmesidir ve bu sınırlamaların uygulanmasının mümkün olduğu alan olarak belirtilmiştir.²⁸ Bu ayrımın getirdiği hakkın farklı kullanım şekillerinden doğan ihlal iddiaları gündeme gelmiş ve AİHM'e de taşınmıştır. Sözleşme'de de var olan hakların mutlak korumaya tabi olmayan kısımların yani sınırlandırılması mümkün olmayan kısımların sınırlandırılması için belirli usul ve esasların takip edilmesi gerekmektedir. Mutlak koruma alanı dışında kalan kısımların kısıtlanabilmesi için yasa ile öngörülmesi, meşru amaçlara dayanan bir sınırlama yapılmış olması, demokratik toplumda gereklilik, orantılılık ilkelerine uyulmasına riayet edilmesi gerekir.²⁹

D. TOPLANMA VE DERNEK KURMA ÖZGÜRLÜĞÜ (ÖRGÜTLENME ÖZGÜRLÜĞÜ)

Toplanma hakkı ise siyasi parti kapatma davalarının içeriğini oluşturan haklardan bir tanesidir. Bir araya gelinmesindeki gayenin kamusal veya bireylerin ortak çıkarların tartışılmasını sağlamak ya da bir gösteri düzenleme olması toplanma olarak veya halka açık veya kapalı yerlerde bir fikrin veya amacın açıklan-

²⁵ İzzet Özgenç, "Terörizmin ve Terör Örgütünün Propagandası Suçu ve Ceza Hukuku Sorumluluğu". *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 25, S. 2 (2021): 418.

²⁶ Şennur Ağırbaşı, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Din ve Vicdan Özgürlüğü". *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S. 101 (2012): 89.

²⁷ Ağırbaşı, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Din ve Vicdan Özgürlüğü*, 89.

²⁸ Ağırbaşı, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Din ve Vicdan Özgürlüğü*, 89.

²⁹ Ağırbaşı, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Din ve Vicdan Özgürlüğü*, 95-98.

ması yönündeki bir araya gelmeler olarak tanımlanabilir.³⁰ Bu hakkı kullanacak kişilerin bu hak kapsamında korunmadan faydalanabilmesi için belirli koşulları taşıyor olması gerekmektedir. Toplanma hakkının korunmasından faydalanan kişiler barışçıl bir toplantıda yer alan veya düzenleyen kimselerdir. Hakkın korunması için toplantı niteliğindeki eylemin barışçıl nitelikte olması koşulu mutlak bir hak olmadığı çıkarımında bulunulabilir.³¹

Devletin kişilerin toplanma hakkına yönelik olarak belirli yükümlülükleri bulunmaktadır. Hakkın kullanılmasına, toplanma veya örgütlenmeye devletin negatif yükümlülüğü kapsamında keyfi müdahale yapmaktan kaçınması gerekir.³² Devletin pozitif yükümlülüğü ise bu hakkı kullanacak kimselerin hakkına yönelik ihlal girişiminde bulunabilecek üçüncü kişileri engellemek ve hakkın kullanılmasını korumaktır.³³ ‘A priori’ ve ‘a posteriori’ olarak iki şekilde kısıtlama toplanma hakkına yönelik olarak bulunabilir.³⁴ ‘A priori’, hakkın kullanılmasında bildirim ve izin gibi zorunlulukların bulunması olarak uygulama evveli engel türü; ‘a posteriori’ olarak isimlendirilen kısıtlama ise kolluk kuvvetlerinin gerçekleştirilen toplanmaya müdahale etmesi olarak belirlenmiştir.³⁵

Sözleşme kapsamında devletin toplanma özgürlüğüne ilişkin yükümlülükleri arasında barışçı toplantıya müdahale etmeme yükümlülüğü yer alır. Devletin toplanma özgürlüğüne ilişkin bu yükümlülüğü sadece zor kullanmaktan kaçınmaktan ibaret değildir. Manipülatif veya provakatif eylemlerden de kaçınılması, toplanma özgürlüğünü kullanmak isteyen kimselerin bu hakkı kullanabilmesi için etkili korumalar alması devletin pozitif yükümlülüklerindedir.³⁶ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde yer alan ayrımcılık yasağı kapsamına girebilecek şekilde toplanma özgürlüğüne ilişkin de ayrımcılık yapmamak da devletin yükümlülükleri arasındadır.³⁷ Toplanma hakkının kullanılmasına yönelik devletin gerçekleştireceği herhangi bir müdahalenin ayrımcılık yasağını da ihlal etmemesi gerekir.

Devletin yükümlülükleri arasında da hakkın kısıtlanmasının hukuka ve demokratik toplum gereklerine uygun olarak yapması yer alır. Toplanma hakkının uygulanmasına yönelik kısıtlamalardan bir tanesi ise bildirim sistemi olarak görülmektedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi toplanma özgürlüğü kapsamında ki bildirim sistemini hakka yönelik uygulanabilecek bir kısıtlama sebebi olarak

³⁰ Gökçen Alpkaya, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde ve Uygulamasında Toplanma Özgürlüğüne Hak”. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 56, S. 3 (2001): 4.

³¹ Alpkaya, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde ve Uygulamasında Toplanma Özgürlüğüne Hak*, 7-8.

³² Karan, *Örgütlenme ve Toplanma Özgürlüğü*, 74.

³³ Karan, *Örgütlenme ve Toplanma Özgürlüğü*, 76.

³⁴ Kararmaz, Furkan, “Toplanma Hakkı ve Kolluk Tedbirleri İlişkisi”. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S. 127, (2016): 16.

³⁵ Kararmaz, *Toplanma Hakkı ve Kolluk Tedbirleri İlişkisi*, 16.

³⁶ Alpkaya, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde ve Uygulamasında Toplanma Özgürlüğüne Hak*, 10-12.

³⁷ Alpkaya, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde ve Uygulamasında Toplanma Özgürlüğüne Hak*, 10-12.

görmemekle birlikte, Sözleşme'ye taraf devletlerin makul sayılamayacak kısıtlamaların düzenleme olarak yapılmasından da kaçınması gerekmektedir.³⁸

Hakların tanındığı kanun maddeleri veya sözleşme maddelerinde, hak-kın kısıtlanmasına yönelik düzenlemeler de bulunabilir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 11. maddenin, 2. paragrafında görüldüğü üzere, barışçıl toplantıların sınırlandırılabilmesi için sayılan sebepler arasında kamu emniyeti, karışıklık, ulusal güvenlik ve suç işlenmesinin önlenmesi, ahlak, sağlık veya başkalarının özgürlüklerinin korunması yer almaktadır. Barışçı olmayan toplantılara barışçıl bir toplantı olmadığı nedeniyle müdahale edilebilirken; barışçıl toplantılara yapılabilecek müdahaleler bazı sınırlandırmalara tabidir. Bunlar: kanunilik ilkesi gereği kanunda sınırlandırmanın öngörülmesi, demokratik bir toplum için gerekli bir önleme olması, orantılı ve meşru amaca hizmet eden bir sınırlandırmanın yapılması gerekir.³⁹ Barışçıl toplanma gerçekleştiren kişilerin haklarını kullanmalarına getirilebilecek sınırlandırmalar da belirli kurallara tabidir.

Toplanma hakkından sadece gerçek kişilerin faydalanabileceğini söylemek doğru olmayacaktır. Bu hakkı kullanan gerçek kişilerin kurduğu siyasal partilerin de bu hak kapsamında korumaya tabi olup olmadığı gündeme gelecektir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Sözleşme ile korunan örgütlenme hakkının kapsamında siyasal partilerin de korumadan faydalandığını, Türkiye Birleşik Komünist Partisi kararında⁴⁰ gerekçede sayılmış olan örneklerin maddedeki korumanın sınırlı sayıda olduğunu belirtmediğini, sadece örnekleme olduğunu belirtmiş ve demokrasinin işleyebilmesi için siyasal partilerin var olması gerektiğini, dolayısıyla bu hak kapsamında korunması gerektiğini belirtmiştir.⁴¹

Siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin davalarda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin bütünlük ilkesi değil, çoğulculuk ilkesini benimsediğini görmekteyiz.⁴² Bu tercihiyle birlikte Mahkeme'nin demokratik toplum ilkelerine öncelik verdiği görülür; bunun yanı sıra demokrasi kavramı içerisinde partiyi değerlendirmiş, partinin eylem ve hedefleri Mahkeme açısından belirleyici olmuştur.⁴³ Demokratik toplum için aranan önemli olgulardan bir tanesi de şüphesiz, ifade özgürlüğüdür. Mahkeme, devletin veya toplumun belli bir kısmının aleyhine olan, belirli bir kısmın hoş görmediği fikirlerin de ifade özgürlüğü kapsamında

³⁸ Bezar Eylem Ekinci, "Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Düzenleme Hakkı Bakımından Bildirim Usulünün Kapsamı". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 68, S. 4 (2019): 775-776.

³⁹ Alpkaya, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde ve Uygulamasında Toplanma Özgürlüğüne Hak*, 12.

⁴⁰ AİHM, Türkiye Birleşik Komünist Partisi / Türkiye, 30.01.1998, 19392/92.

⁴¹ Mustafa Koçak, "Karşılaştırmalı Analiz, İHAM ve AB Ölçütleri". *Anayasa Yargısı*, C. 22, S. 11 (2006): 123.

⁴² Sevtap Yokuş, "Türk Anayasa Mahkemesi'nin ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Siyasal Partilere Yaklaşımı". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 50, S. 4 (2001): 111.

⁴³ Yokuş, *Türk Anayasa Mahkemesi'nin ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Siyasal Partilere Yaklaşımı*, 111.

olduğunu belirtmiş; siyasi partiler açısından devletin yapısının barışçıl yollarla sorgulanıyor olmasının, sorgulayan partinin kapatılması için tek başına yeterli bir neden olmadığına yönelik görüştedir.⁴⁴ Partiler, ifade özgürlüğünün kullanılmasında önemli rol oynayacaktır, ifade özgürlüğünün partiler aracılığı ile kullanılmasında da belirli kısıtlamalar söz konusu olacaktır. İfade özgürlüğü sınırlandırılması Mahkeme’nin görüşüne göre sadece demokratik toplumun düzenini korumak amacıyla mümkün olacaktır.⁴⁵

Sözleşme’de hakkın düzenlediği maddenin içeriği sadece toplanma hakkından ibaret değildir. Dernek kurma özgürlüğü de toplanma hakkının düzenlendiği maddede düzenlenmiş bir diğer haktır. Demokratik toplumların olmazsalarından olan dernekler, Sözleşme kapsamında korunmakta olup, dernek kurmak ve üye olmak serbestisi tanınmıştır.⁴⁶ Hakkın mutlak korumaya tabi olmamasından ötürü, hukuka uygun ve belirtilmiş sebeplere dayanarak kısıtlandırılması mümkün olacaktır. Dernek özgürlüğünün sınırlandırılabilmesi ise, meşru bir amaç doğrultusunda, ulusal güvenlik, barış ve düzeni koruma, suç işlenmesinin önüne geçilmesi, sağlığın ve ahlakın korunması gibi sebeplere dayanabilir ve sınırlamanın kanunilik ilkesi gereği yasa ile yapılması gerekmektedir.⁴⁷ Kısıtlamalar hem belirli nedene dayanması hem de hukuken belirli usullerle yapılması gerekmektedir.

Mahkeme’nin vermiş olduğu bazı kararlarda, ihlal edildiği iddia edilen hakkın korunmasında, hangi unsur ve kriterleri benimsendiğini belirtmiştir. Demokrasinin temel ve evrensel ilkelerine aykırı siyasal programın parti programında yer alması ve parti programında yer alan siyasi düşüncelerin gerçekleştirilebilmesi partinin hukuka aykırılık teşkil edebilecek eylemlerde bulunması veya bunları teşvik etmesi Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin siyasi partilerin kapatılması veya yasaklanmasına ilişkin olarak davalarında kriter olarak aldığı iki önemli unsurdur.⁴⁸

III. HERRİ BATASUNA VE BATASUNA/ İSPANYA KARARI VE TÜRKİYE ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Herri Batasuna ve Batasuna / İspanya davasında⁴⁹ Mahkeme, İspanya’da barış içerisinde bir arada varlığını sürdüren ve ayrılıkçı düşünceye sahip partiler olduğunu belirterek, yasal siyasal çözüm arayış içerisinde olduğunu düşündüğü

⁴⁴ Yokuş, *Türk Anayasa Mahkemesi’nin ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Siyasi Partilere Yaklaşımı*, 111-112.

⁴⁵ Yokuş, *Türk Anayasa Mahkemesi’nin ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Siyasi Partilere Yaklaşımı*, 113.

⁴⁶ Yüksel Metin ve Gamze Aslan, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde Dernek Özgürlüğü”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, C. 12, S. 3 (2007): 272.

⁴⁷ Metin ve Aslan, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde Dernek Özgürlüğü*, 278-285.

⁴⁸ Vedat Ahsen Coşar, “Siyasi Partilerin Yasaklanması ile İlgili Venedik Kriterleri”. *Ankara Barosu Dergisi*, S. 2, (2009): 124.

⁴⁹ AİHM, Herri Batasuna ve Batasuna / İspanya, 30.06.2009, 25803/04, 25817/04.

Demokratik Toplum Partisi'ne ilişkin davanın⁵⁰ birbirinden farklılıklar taşıdığını kararlarında belirtir.⁵¹ Mahkeme'nin değerlendirmelerinden bir tanesi ise Anayasa Mahkemesi'nin vermiş olduğu kararda terör örgütü PKK ile Demokratik Toplum Partisi'nin idealleri arasında paralellik olmasının, ideallerine ulaşabilmek için hukuk dışı eylemleri desteklediğini göstermediğini, bu fikirlerin siyasi partiler tarafından savunulmasının teröre destek olacağı yönündeki bir indirgenmenin, konuya ilişkin demokratik çözümün gerçekleşme ihtimalini düşüreceğini belirtmiştir.⁵² Sözleşme'nin toplantı ve dernek kurma özgürlüğüne getirilecek olan sınırlamaların dar yorumlanması icap ettiği, ifade özgürlüğü ile toplantı ile dernek kurma özgürlüğünün birlikte değerlendirilmesi gerektiği, demokrasi için çoğulculuğun gerekliliği, anayasal yapı değiştirme çalışmalarının yasal ve demokratik olması ve önerinin demokratik ilkelere uyması durumunda koruma altında olduğu, demokrasi ve Sözleşme'ye aykırı siyaseti savunan bir partiye yönelik bir müdahale yapılması için iktidara gelip somut faaliyet göstermesinin beklenmesinin şart olmadığı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin yerleşik içtihatlarında yer almaktadır.⁵³

Siyasal partilerin faaliyetleri itibariyle, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde korunan belirli haklar ile ilişkilendirilebilir. Dolayısıyla siyasi parti kapatma davasının sonucunda kapatılmasına hükmedilmiş partilerin, Sözleşme'de korunan bazı hakların ihlal edildiği iddiasıyla bu süreci Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne taşımaları mümkündür. Batasuna Partisi Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne Sözleşme'nin 10. maddesinde ve 11. maddesinde düzenlenen ifade özgürlüğü ve örgütlenme özgürlüğüne aykırılık iddialarına yönelik kabul edilebilir bulmuş, Sözleşme'nin 13. maddesinde düzenlenen etkili başvuru hakkına yönelik ihlal iddiasını ise kabul edilebilir nitelikte bulmamıştır.⁵⁴

Siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin davalarda dikkat çekilen bir diğer mesele ise partilerin terörle bağdaştırılmasında, direkt destekleri ve söylemlerinin dışında, partilerin teröre belirli bir mesafe koymamasının, terör eylemlerinin kınanmamasının ve sessiz kalınmasının da terörü destekleyici bir eylem olarak değerlendirilebileceği Mahkeme tarafından belirtilmesidir.⁵⁵ Batasuna Partisi'nin Santa Pola'da gerçekleştirilen bombalı saldırıdan ötürü ETA'yı kınamaması, par-

⁵⁰ AİHM, Demokratik Toplum Partisi ve Diğerleri / Türkiye, 12.01.2016, 3840/10, 3870/10, 3878/10, 15616/10, 21919/10, 39118/10, 37272/10.

⁵¹ Demirhan Burak Çelik, "İHAM'ın DTP ve Diğerleri/Türkiye Karar Üzerine". *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 82 (2015): 42.

⁵² Çelik, *İHAM'ın DTP ve Diğerleri/Türkiye Karar Üzerine*, 43.

⁵³ Çelik, *İHAM'ın DTP ve Diğerleri/Türkiye Karar Üzerine*, 51-53.

⁵⁴ Yüksel Metin ve Veysel Dinler, "İspanya'da Batasuna Partisi'nin Yasaklanması". *Terazi Hukuk Dergisi*, C. 3, S. 20 (2008): 48.

⁵⁵ Zeynep Hazar, "Siyasi Partilerin Kapatılması ve Demokratik Toplumda Gereklik İlkesi: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Çerçevesinde Bir İnceleme". *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, S. 1 (2018): 90.

tinin faaliyetlerinin engellenmesi ve kapatılma sürecinin başlangıcı olmuştur.⁵⁶ Partide görev alan yetkili kimselerin söylemleri ve eylemleri partiyi temsil eden birisi olarak değerlendirilebileceği gibi partiye de atfedilebilecektir.⁵⁷ Batasuna yöneticilerinin ETA’yı kınamamasının yanında, ETA’nın gerçekleştirdiği saldırıların sonlandırılması yönünde bir talepleri olmadığı parti sözcüsünce açıklanmıştır.⁵⁸ Ölen teröristlerle saygı duyduklarını, hüküm giymiş teröristleri ise siyasi hükümlü olarak nitelendirdikleri parti yöneticilerinin söylemleri arasında yer almıştır.⁵⁹ 2002 yılında yaşanan Santa Pola saldırısının partice kınanmaması, devletin soykırımcı olduğunun iddia edilmesi, Bask halkının savaşaacağını, ETA’nın örgüt niteliğinde ve devlete karşı tüm araçları kullanmayı gerekli gören bir örgüt olarak nitelendirilmesi, Avrupa terör örgütü listesinde bulunan başka bir örgütün anagramının Batasuna’nın yönettiği belediyelerde bulunması gibi gerekçelere dayanarak Batasuna’nın teröre desteği olarak değerlendirilebileceği Mahkeme tarafından belirtilmiştir.⁶⁰

Türkiye’de siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin süreçlerde Mahkeme’nin bu tutumu, örnek içtihatları ve değerlendirme kriterleri göz önünde bulundurulmalıdır. Türkiye’deki siyasi parti kapatma davalarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne taşınması ve Türkiye aleyhine verilen kararlar ve ihlal tespitlerinin gerçekleşmemesi ve hukukun gereğinin yapılabilmesi için Herri Batasuna ve Batasuna/İspanya kararındaki Mahkeme’nin kriterlerine dikkat edilerek mahkemeye sunulmalıdır.

IV. TÜRKİYE’DEKİ SİYASİ PARTİLERİN KAPATILMASINA İLİŞKİN KARARLARIN AİHM TARAFINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

A. GENEL OLARAK

Türkiye’de siyasi partilerin kapatılması davalarını esas olarak iki nedene dayandırılarak ayırım yapılabilir. İlk sebep bölücülük iddiası, ikinci sebep ise laiklik karşıtlığıdır. Bölücülük gayesi ve laiklik karşıtlığı hem partilerin kuruluş sürecinde hem de kurulduktan sonra tespit etmek mümkündür. Siyasal partinin benimseydiği isim, tüzük ve program bu iddiaların partinin kuruluş sürecindeki iddialar ile ilişkilendirilebilir. Partinin eylem ve uygulamaları, yöneticilerin söylemleri, terör eylemleri ve teröristlere yönelik yaklaşımları parti kurulduktan sonra siyasi parti kapatma davasına konu olabilir.

⁵⁶ Metin ve Dinler, *İspanya’da Batasuna Partisi’nin Yasaklanması*, 44.

⁵⁷ Hazar, *Siyasi Partilerin Kapatılması ve Demokratik Toplumda Gereklik İlkesi: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Çerçevesinde Bir İnceleme*, 90.

⁵⁸ Metin ve Dinler, *İspanya’da Batasuna Partisi’nin Yasaklanması*, 44.

⁵⁹ Metin ve Dinler, *İspanya’da Batasuna Partisi’nin Yasaklanması*, 45.

⁶⁰ Hazar, *Siyasi Partilerin Kapatılması ve Demokratik Toplumda Gereklik İlkesi: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Çerçevesinde Bir İnceleme*, 90-91.

B. BÖLÜCÜLÜK İDDIALARI

Türkiye Birleşik Komünist Partisi'nin kapatılma nedeni partinin adının yasaklı kelimelerden oluşmasıdır. AİHM ise bir partinin kapatılması için parti isminin gerekçe gösterilmesini yeterli bulmamaktadır. Anayasa Mahkemesi'nin kapatma kararındaki ikinci neden ise Türk ulusunun bölünmesi düşüncesidir. AİHM bunun Türkiye'de teröre neden olmasının mümkün olmadığına, parti tüzüğünde yer alan fikirlerin ifade özgürlüğü olduğuna ve bu özgürlükten dolayı da partinin kapatılmasının mümkün olmadığına hükmederek ihlal tespiti yapmıştır.⁶¹

Sosyalist Parti kararında⁶² da Mahkeme, parti kapatılmasının ağır bir netice olduğunu belirterek, kapatma kararı dışında farklı yaptırımların var olacağı düzenlemelerin yapılması yönünde bir tartışma başlatmıştır.⁶³ Bu kararla Mahkeme'nin kapatma davasının sonuçlarını dikkate alarak, partilere kapatmanın dışında farklı yaptırımlar uygulanmasının da ihlal tespitlerini azaltacağını söylemek mümkün olacaktır.

AİHM, Türkiye'de demokratik rejimi ortadan kaldırma amacının olmadığını, halkın büyük bir çoğunluğu ile farklı ve hükümet politikalarıyla da çelişen görüşlerin savunulabileceğini, hatta bu sorunların çözüm zeminin kamu önünde tartışmak olduğunu belirterek Halkın Emek Partisi'nin kapatılmasına ilişkin kararda⁶⁴ Türkiye aleyhine karar vererek ihlale hükmetmiştir.⁶⁵

Özgürlük ve Demokrasi Partisi'nin kapatılmasına ilişkin kararı⁶⁶ değerlendirirken Mahkeme, kapatma kararının Türkiye Birleşik Komünist Partisi ve Sosyalist Parti'nin kapatılmasına ilişkin kararlar gibi ihlal niteliğinde olduğunu, gerekçelerin de benzer olduğunu belirtmiştir.⁶⁷

Bölücülük iddiası ile kapatılan siyasal partilerin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne ihlal iddialarını taşıması ile başlatılan hukuki süreçlerin Türkiye aleyhine kararlar verilmesi ve Mahkemenin ihlaller tespit etmesi ile sonuçlanmıştır. Çözüm zemininde siyasi partilerin ve farklı fikirlerin vücut bulması gerektiği, bu fikirlerin demokratik rejimi ortadan kaldıramayacağı gibi değerlendirmeler yaparak Mahkeme ihlal tespitleri yapmıştır.

⁶¹ Yokuş, *Türk Anayasa Mahkemesi'nin ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Siyasi Partilere Yaklaşımı*, 114-115.

⁶² AİHM, Sosyalist Parti ve Diğerleri / Türkiye, 25.05.1998, 21237/93.

⁶³ Yokuş, *Türk Anayasa Mahkemesi'nin ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Siyasi Partilere Yaklaşımı*, 117.

⁶⁴ AİHM, Yazar, Karataş, Aksoy ve Halkın Emek Partisi / Türkiye, 09.04.2002, 22723/93, 22724/93,22725/93.

⁶⁵ Mehmet Turhan, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Siyasi Parti Kapatma Davaları". *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 57, S. 3 (2002): 142.

⁶⁶ AİHM, Özdep / Türkiye, 08.12.1999, 23885/94.

⁶⁷ Yokuş, *Türk Anayasa Mahkemesi'nin ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Siyasi Partilere Yaklaşımı*, 117.

C. LAİKLİK KARŞITLIĞI

Demokratik sisteme geçtiği ve laiklik ilkesini benimsediği günden itibaren Türkiye Cumhuriyeti laiklik karşıtı faaliyetler, kitleler ve hukuk dışı eylemlerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Laiklik karşıtlığı bazı siyasi partiler tarafından benimsenmiştir. Bu sebepten ötürü laiklik karşıtlığından ötürü kapatılması istenen partiler söz konusu olmuştur. Milli Nizam Partisi parti tanıtımı için kullanılan üç kitap ve kongredeki faaliyetler sebebiyle 1971’de, Huzur Partisi ise 1983’te, laiklik karşıtlığı veya laiklik ilkesi koruma amacına sahip kanunlara karşı eylemlerinden ötürü kapatılmıştır.⁶⁸

Türkiye’de 90’lı yıllarda kapatılan dokuz partinin sekiz tanesinin kapatılma sebebi olarak bölücülük gösterilmişken, sadece Refah Partisi’nin kapatılması için gösterilen sebep laiklik karşıtlığıdır ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin verdiği kararlar incelendiğinde, Refah Partisi kararı⁶⁹ dışındaki kararlarda Sözleşme’nin 11. maddesinin ihlal edildiğine hükmetmiştir.⁷⁰ Refah Partisi’ne ilişkin kapatma davasının başka bir ilk olma niteliği ise Mahkeme’nin incelediği Türkiye’ye ilişkin siyasi kapatma davalarına konu olan partiler, Refah Partisi kadar oy almamış ve Refah Partisi’nin çok daha güçlü ve iktidar ortağı bir parti olmasıdır.⁷¹ Refah Partisi, laiklik karşıtlığı faaliyetlerin odağı haline geldiği iddiası söz konusuydu.⁷²

Davacıların iddiaları sözleşmenin 9. yani düşünce, vicdan ve din özgürlüğü, 10. maddesi olan ifade özgürlüğünü, 11. madde olan dernek kurma ve toplanma özgürlüğünü, ayrımcılık yasağı olan 14. maddeyi, hakların kötüye kullanımının yasağı olan 17. maddeyi, 18. madde olan hakların kısıtlanmasının sınırlamasını, 1 No.lu ek protokolün mülkiyetin korunması ve serbest seçim hakkına ilişkin maddelerinin ihlal edildiği yönündedir.⁷³ Siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin davalarda sadece ifade özgürlüğü, toplantı ve dernek kurma özgürlüğü değil, mülkiyet hakkı, ayrımcılık yasağı, hakların kısıtlanmasının sınırı gibi farklı hak ve yasaklara da değinildiği bu başvuruda görülmektedir.

⁶⁸ Can Çelik, “Anayasa Mahkemesi Kararları Çerçevesinde Siyasi Partilerin Laiklik Karşıtı Eylemlerin Odağı Haline Gelmesi Sebebiyle Kapatılması Rejimi ve Refah Partisi Kararı Çerçevesinde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Konuya Yaklaşımı”, *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 14, S. 1 (2015): 120.

⁶⁹ AİHM, Refah Partisi ve Diğerleri / Türkiye, 12.02.2003, 41340/98.

⁷⁰ Özge Çelebi, “Türkiye’de Siyasi Parti Kapatma Davalarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Tarafından Değerlendirilmesi (Refah Partisi Örneği)” (Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, 54.

⁷¹ Uğur İhtiyaroğlu, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Siyasi Partilerin Kapatılmasına İlişkin Yaklaşımı ve Refah Partisi Kapatma Kararı Özelinde Din ve Vicdan Hürriyeti”. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 29, S. 1 (2021): 352.

⁷² Çelik, *Anayasa Mahkemesi Kararları Çerçevesinde Siyasi Partilerin Laiklik Karşıtı Eylemlerin Odağı Haline Gelmesi Sebebiyle Kapatılması Rejimi ve Refah Partisi Kararı Çerçevesinde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Konuya Yaklaşımı*, 123.

⁷³ Çelebi, *Türkiye’de Siyasi Parti Kapatma Davalarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Tarafından Değerlendirilmesi (Refah Partisi Örneği)*, 75-76.

Refah Partisi'nin taleplerinden bir tanesi ise teokratik sistemi öven kimsele-
rin yaptığı konuşmalar nedeniyle partinin sorumlu tutulmamasıdır, fakat bu talep
Mahkeme tarafından yerinde olmadığı belirtilmiştir, Refah Partisi bu söylem-
lerde bulunan kişilere partide önemli görev vermiş ve önemli makamlara aday
göstermiştir.⁷⁴ Burada Mahkeme'nin yaptığı değerlendirmede partinin gerçekleştirdiği
aday göstermeler, görev verilmelerinin partinin bu söylemleri benimsediği
yönünde bir değerlendirme yaptığını söylemek mümkün olacaktır.

Şeriata dayalı bir düzen getirilmesiyle, dini inanç bazlı çoklu hukuk siste-
min benimsenmesinin demokrasiye aykırı olmasıyla birlikte; ayrımcılıkları da
beraberinde getirmesi muhtemeldir. Refah Partisi'nin genel başkanı Erbakan'ın
laikliğe aykırı, çok hukuklu sistemi savunan söylemleri parti kapatılması dava-
sında iddianamede de yer almıştır.⁷⁵ Türkiye gibi geçmişinde teokratik yöneti-
min getirilmesine dair girişimlerde bulunulmuş olmasının; cihattan bahseden
bir partinin sadece ifade özgürlüğünü kullanmayıp demokratik toplumu ortadan
kaldırmak için şiddete başvurabilme ihtimalini öngören Mahkeme, kapatma kar-
rarının ihlal oluşturmadığını ve verilen cezaların zorlayıcı sosyal gereksinim
olduğunu belirtmiştir.⁷⁶ Burada Mahkeme'nin demokratik toplumu ortadan kal-
dırma amaçları olan ve bu amaçların gerçekleştirilebilme ihtimali, buna yönelik
girişimleri değerlendirerek verilen kapatma kararının yerinde olduğunu tespit
etmiştir.

Kökten dinci ve başkalarının din ve vicdan hürriyetine saygı göstermeyen
hareketlerin Sözleşmenin ilgili maddesi olan dokuzuncu madde tarafından korun-
ması beklenemez.⁷⁷ Sözleşme'de düzenlenen bu hakkın mutlak korunan kısmında
din ve vicdan hürriyetine saygı göstermeyen hareketlerin bulunmadığını söyle-
mek mümkündür. Bununla birlikte anayasal düzen ve demokrasiye karşıt olan din
özgürlüğünün dışı vurumu olan fiillerin de korunması beklenemez.⁷⁸

Refah Partisi'nin kapatılması kararını incelerken Mahkeme, zorlayıcı top-
lumsal gereksinim olgusuna yönelik ihtiyacı, şeriat bazlı bir rejim hedefine sa-
hip olduğunu parti mensuplarının konuşmalarından tespit ederek, siyasi partinin
amacının şeriat rejimini getirmek olmasının demokratik toplum ilkeleri ile bağ-
daşmadığını belirtmiş ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 11. maddesinin

⁷⁴ Halil Volkan Arıkan, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin İçtihatı Işığında Refah Partisi Kararı: Bir İçtihat Değişikliği Mi?". *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 2, (2004): 139.

⁷⁵ Çelik, "Anayasa Mahkemesi Kararları Çerçevesinde Siyasi Partilerin Laiklik Karşısı Eylemlerin Odağı Haline Gelmesi Sebebiyle Kapatılması Rejimi ve Refah Partisi Kararı Çerçevesinde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Konuya Yaklaşımı", 123.

⁷⁶ Çelebi, *Türkiye'de Siyasi Parti Kapatma Davalarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Tarafından Değerlendirilmesi (Refah Partisi Örneği)*, 77.

⁷⁷ İhtiyaroğlu, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Siyasi Partilerin Kapatılmasına İlişkin Yaklaşımı ve Refah Partisi Kapatma Kararı Özelinde Din ve Vicdan Hürriyeti*, 353.

⁷⁸ İhtiyaroğlu, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Siyasi Partilerin Kapatılmasına İlişkin Yaklaşımı ve Refah Partisi Kapatma Kararı Özelinde Din ve Vicdan Hürriyeti*, 353-354.

ihlal edilmediğine karar vermiştir.⁷⁹ Siyasi partilerin kapatılması kararlarında demokratik toplum ilkeleri ile bağdaşma kriterine uygun değerlendirmeler yapılarak karar verilmesi Mahkeme’nin gözettiği kriterlerdendir. Refah Partisi’nin siyasal iddia, hedefleri ve söylemlerinin laiklik ilkesi ile çatışmaktadır. Partinin başkanı olan Erbakan’ın partisinin getireceğini iddia ettiği düzenin kanlı mı kanlı mı olacağına yönelik söylemlerinin demokratik düzeni tehdit eden söylemler olduğuna kanaat getirmek mümkündür, parti başkanının hedefleri laiklik ilkesine aykırılık teşkil eder. Bu iki husus da Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin demokratik toplum ilkeleri ile bağdaşmayan hususlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

Öncelikle siyasi parti kapatma davalarının Sözleşme’de yer alan ifade özgürlüğü, din, düşünce ve vicdan özgürlüğü ve toplanma ve dernek kurma özgürlüğü ile ilişkilendirilmesini yerinde buluyoruz. Bu haklar Sözleşme’ye taraf olan Türkiye Devleti’nin iç hukuk normlarında da düzenlenmiştir. Bu hakların siyasi partinin hem kuruluşunda hem de kurulduktan sonra parti çalışmalarında kullanma alanı bulabilir.

Türkiye aleyhine verilmiş olan kararlarda ihlallere farklı nedenlere bağlı olarak hükmedilmiştir. Şekli kuralların uygulanmasına aykırı hareket etmiş olan partilerin sadece isimlerinden dolayı kapatılmasının Mahkeme tarafından ihlal kararı verilmesinin tartışmalı buluyor olmakla birlikte, laiklik karşıtı olan partinin kapatılmasında partide yetkili kimselerin yaptığı eylem ve konuşmalar ile partinin demokrasiyi ortadan kaldırılma ihtimalinin ciddiyetinden ötürü kapatılmasının doğru bir karar olduğu kanaatindeyiz. Bölücülük iddiaları ile kapatılmış olan partilerin Refah Partisi kadar gerçekçi bir değişim yapma ihtimalinin daha az olduğu söylenebilir. Refah Partisi’nin kapatılma davasına konu olduğu zamanlardaki oy oranı ile bölücülük iddiası nedeniyle kapatılmış partilerin oy oranları arasında ciddi fark bulunmaktadır. Refah Parti’sinin laiklik ile bağdaşmayan taleplerini gerçekleştirme ihtimali, bölücülük iddiası ile kapatılan partilerin amaçlarını gerçekleştirme ihtimalinden daha yüksek denilebilir fakat partilerin kapatılma sebebi olarak belirtilmiş nedenlerin var olması durumunda, partilerin oy oranı hukuki sürece etki etmeyecektir. Mahkeme laiklik karşıtı olayların geçmişte vuku bulduğunu tespit etmişken, bölücülüğün geçmişe dayandığına dair tespiti yapmamıştır.

Demokratik yapının korunması veya uygulama alanı bulabilmesi için üniter yapı her zaman bir koşul olarak değerlendirilemeyebilir fakat tarihte üniter yapısının değiştirilmesine yönelik hukuka aykırı girişimlerle mücadele etmiş bir devletin üniter yapının değiştirilmesine yönelik taleplerin gerçekleşmemesi için zorlaştırıcı normların düzenlenmiş olması kanaatimizce doğal karşılanabilir. Üni-

⁷⁹ Yokuş, *Türk Anayasa Mahkemesi’nin ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Siyasi Partilere Yaklaşımı*, 121-124.

ter yapının içerisinde de demokratik toplum ilkelerinin uygulama alanı bulması pek mümkündür. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın başlangıç kısmında ve 3. maddesinde ülke ve milletin bölünmezliğinin düzenlenmiş olması üniter yapının değiştirilemezliğini sağlar.

. Türkiye Cumhuriyeti'nin üniter yapısının değiştirilmesine yönelik taleplerin demokrasiyi ortadan kaldırmaya yönelik amacı olmadığı hallerde, bu taleplerin tartışılabilir olması ve ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirilmesi, parti kapatma davalarının gerekçesi olarak gösterilmemesi durumunda AİHM'in parti kapatma davalarından doğduğu iddia edilen ihlal iddialarını değerlendirdiği davalarda Türkiye'nin aleyhine vereceği kararları azaltabileceğini söylemek teorik açıdan yanlış olmayacaktır. Bu talepleri dile getiren partilerin sadece bu taleplerini dile getirmelerinden dolayı kapatılması durumunda Mahkeme'nin Türkiye'nin aleyhine hükmetmesi muhtemeldir.

Partilerin isimlerinden ötürü kapatılmasının ağır netice olduğunu belirten AİHM'in bu görüşünü haklı buluyoruz. Yasaklı kelimeler barındırıyor olsa dahi partilere farklı yaptırım uygulanması veya partilere isim değiştirmelerine imkan tanınması gerektiğine inanıyoruz. Yasaklı kelimeler kavramının ise başlı başına tartışmalı bir kavram olduğu ve dönem konjonktürüne uygun olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz.

Türkiye'de bölücülük iddiası ile kapatma davasına konu olan partilerden tüzük ve programlarında üniter yapı karşılığı bulunan, hukuka aykırı eylemler gerçekleştiren ve teröre destek verenlerin kapatılmasını yerinde buluyor; bu kararların AİHM tarafından değerlendirilerek ihlal kararı verilmesini yerinde bulmuyoruz. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Avrupa'daki siyasi partiler bakımından terörü kınamamayı zımni destek olarak gördüğü halde Türkiye'de terörle ilişkili olduğu iddia edilen partilere yaklaşımının farklı olduğunu söylemek yer-siz olmayacaktır. AİHM'in verdiği her karara hukuki olarak katılmamakla birlikte Mahkeme'nin verdiği kararların bağlayıcılığı ve iç hukuka etkisinin göz ardı edilmemesi gerektiğine inanıyoruz. Mahkeme'nin verdiği kararlara, Sözleşme'ye taraf olan Türkiye'nin uyma yükümlülüğü hem Sözleşme'nin 46. maddesinden hem de Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 90. maddesinden doğacaktır. Anayasanın ikinci maddesinde de belirtildiği üzere, hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'nin, Anayasası'nın 90. maddesinde belirtilmiş olan usul ve esaslara göre uygun bulunan milletlerarası antlaşma niteliğinde olan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne göre Yüksek Sözleşmeciler Taraf olarak Türkiye'nin, Mahkeme'nin verdiği kesinleşen kararlara uyması gerektiği ve iç hukuk bakımından etkiler doğuracağı benimsenmiştir.

KAYNAKÇA

Kitap

Doğru, Osman. ve Nalbant, Atilla. *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Açıklama ve Önemli Kararlar 1. Cilt*, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2013.

Karan Ulaş, *Örgütlenme ve Toplanma Özgürlüğü, Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi - 3*, Ankara, 2018.

Makale

Ağırbaşı, Şennur. “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Din ve Vicdan Özgürlüğü”. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S. 101 (2012): 83-102.

Akyazan, A. Emrah. “1982 Anayasası’na Göre Siyasi Partilerin Kapatılması”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, C. 19, S. 65 (2006): 247-276.

Akyel, Recai. “Türkiye’de Siyasi Partilerin Hukuksal Konumları ve Denetimleri”. *Uyuzmazlık Mahkemesi Dergisi*, C. 6, S. 12 (2018): 115-154.

Alpkaya, Gökçen. “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde ve Uygulamasında Toplanma Özgürlüğüne Hak”. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 56, S. 3 (2001): 1-18.

Arıkan, Halil Volkan. “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin İçtihadı Işığında Refah Partisi Kararı: Bir İçtihat Değişikliği Mi?”. *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 2, (2004): 127-147.

Bilir, Faruk. ve Aksan, Murat. “Siyasi Partilerin Kapatılması”. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 2 (2008): 3-43.

Çelik, Can. “Anayasa Mahkemesi Kararları Çerçevesinde Siyasi Partilerin Laiklik Karşısı Eylemlerin Odağı Haline Gelmesi Sebebiyle Kapatılması Rejimi ve Refah Partisi Kararı Çerçevesinde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Konuya Yaklaşımı”, *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 14, S. 1 (2015): 113-150.

Çelik, Demirhan Burak. “İHAM’ın DTP ve Diğerleri/Türkiye Karar Üzerine”. *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 82 (2015): 23-66.

Coşar, Vedat Ahsen, “Siyasi Partilerin Yasaklanması ile İlgili Venedik Kriterleri”. *Ankara Barosu Dergisi*, S. 2, (2009): 123-126.

Ekinci Bezar, Eylem. “Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Düzenleme Hakkı Bakımından Bildirim Usulünün Kapsamı”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 68, S. 4 (2019): 753-794.

Hazar, Zeynep. “Siyasi Partilerin Kapatılması ve Demokratik Toplumda Gereklilik İlkesi: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Çerçevesinde Bir İnceleme”. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, S. 1 (2018): 73-106.

İhtiyaroğlu, Uğur. “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Siyasi Partilerin Kapatılmasına İlişkin Yaklaşımı ve Refah Partisi Kapatma Kararı Özelinde Din ve Vicdan Hürriyeti”. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 29, S. 1 (2021): 329-361.

Kaplan, İbrahim. “Siyasi Partilerle İlgili Davalarda Görevli ve Yetkili Mahkemeler”. *Tezrazi Hukuk Dergisi*, C. 3, S. 23 (2008): 17-23.

Kararmaz, Furkan. “Toplanma Hakkı ve Kolluk Tedbirleri İlişkisi”. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S. 127, (2016): 11-45.

Koç, Emin. “Siyasi Partilere Devlet Yardımı”. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 1, (2009): 43-82.

- Koçak, Mustafa. “Karşılaştırmalı Analiz, İHAM ve AB Ölçütleri”. *Anayasa Yargısı*, C. 22, S. 11 (2006): 115-132.
- Metin, Yüksel. ve Aslan, Gamze. “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde Dernek Özgürlüğü”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, C. 12, S. 3 (2007): 271-298.
- Metin, Yüksel. ve Dinler, Veysel. “İspanya’da Batasuna Partisi’nin Yasaklanması”. *Terazi Hukuk Dergisi*, C. 3, S. 20 (2008): 37-49.
- Özbey, Özcam. “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında İfade Özgürlüğü Kısıtlamaları”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 62, S. 1 (2013): 93-146.
- Özgenç, İzzet. “Terörizmin ve Terör Örgütünün Propagandası Suçu ve Ceza Hukuku Sorumluluğu”. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 25, S. 2 (2021): 373-431.
- Taşkın, Cankat. “Siyasi Partilerin Kapatılması”. *Bursa Barosu Dergisi*, C. 32, S. 84 (2008): 9-22.
- Topaloğlu, Ali. “Siyasi Parti Kapatma Davasında Yargılama Usulü”. *Terazi Hukuk Dergisi*, C. 8, S. 80 (2013): 24-33.
- Turhan, Mehmet. “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Siyasi Parti Kapatma Davaları”. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 57, S. 3 (2002): 129-150.
- Yamaner, Melike Batur. ve Güngören, Birden. “Spinoza’dan Mill’e, Mill’den Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine İfade Özgürlüğü”. *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 2 (2007): 25-46.
- Yokuş, Sevtap. “Türk Anayasa Mahkemesi’nin ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Siyasi Partilere Yaklaşımı”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 50, S. 4 (2001): 107-128.

Yüksek Lisans Tezi

- Çelebi, Özge. *Türkiye’de Siyasi Parti Kapatma Davalarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Tarafından Değerlendirilmesi (Refah Partisi Örneği)* (Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Hamurcu, Onur. *Siyasi Parti Kapatma Kararlarında AİHM ve Türk Anayasa Mahkemesi’nin Yaklaşım Tarzı* (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

Atıf Yapılan Kararlar

- AİHM, Demokratik Toplum Partisi ve Diğerleri / Türkiye, 12.01.2016, 3840/10, 3870/10, 3878/10, 15616/10, 21919/10, 39118/10, 37272/10.
- AİHM, Handyside / Birleşik Krallık, 07.12.1976, 5493/72.
- AİHM, Herri Batasuna ve Batasuna / İspanya, 30.06.2009, 25803/04, 25817/04.
- AİHM, Özdep / Türkiye, 08.12.1999, 23885/94.
- AİHM, Refah Partisi ve Diğerleri / Türkiye, 12.02.2003, 41340/98.
- AİHM, Sosyalist Parti ve Diğerleri / Türkiye, 25.05.1998, 21237/93.
- AİHM, Türkiye Birleşik Komünist Partisi / Türkiye, 30.01.1998, 19392/92.
- AİHM, Yazar, Karataş, Aksoy ve Halkın Emek Partisi / Türkiye, 09.04.2002, 22723/93, 22724/93, 22725/93.